

## NUTQ AKTII ILMIY ASOSLARINING DASTLABKI SHAKLLANISH TARIXI

Sobirova Nasiba Erkinjonovna

Samarqand Davlat Chet tillar instituti tayanch doktoranti

Tel nomer: 91532172 [Gmail: fe.nasiba.s@gmail.com](mailto:fe.nasiba.s@gmail.com)

**Annotatsiya:** Ushbu maqola nutq akti nazariyasining mustaqil ta'limot sifatida qanday shakllanganligi haqida ma'lumot beradi. U nutq aktlariga oid aniq xulosalar chiqarib, jarayonlarni misollar yordamida tahlil qiladi. Shuningdek, J. Ostin, J. Searl, O. Pocheptsov va boshqa pragmatik olimlarning nazariyalariga asoslanib, nutq aktlarini uch bosqichli faoliyat sifatida ko'rib chiqadi. Bu bosqichlar lokutiv, illokutiv va perlokutiv harakatlardan iborat.

**Kalit so'zlar:** nutq aktlari, illokutiv, perlokutiv, buyruq, tasdiq.

Nutq akti nazariyasi XX asr oxirlarida lingvofalsafiy ta'limot sifatida shakllandi. Bu nazariyaning ildizlari Humboldt, Sh. Balli, K. Byuller, E. Benvenist va M. Baxtin kabi olimlarning ishlanmalarida mavjud bo'lsa-da, u mustaqil ta'limot sifatida ingliz mantiqshunosi J. Ostin va amerikalik psixolog J. Searl tadqiqotlari natijasida rivojlandi. Oksford va Kembrij universitetlarida faoliyat olib borgan faylasuflar til faoliyatining ko'p vazifaliligiga va uning inson hayotidagi o'rni bilan chambarchas bog'liqligiga e'tibor qaratdilar. Ular tilni faqatgina so'zlash yoki yozish vositasi sifatida emas, balki tasdiqlash, buyurish, ogohlantirish va va'da berish kabi mazmunlarni ifodalash imkoniyati sifatida ko'rishdi.

J. Ostin ilk bor 1955 yilda Garvard universitetidagi «Uilyam Jeyms o'qishlari» doirasida nutq aktlari haqida ma'ruza o'qigan va keyinchalik bu fikrlarini 1962 yilda nashr etilgan «**So'zlar bilan qanday muomalada bo'lmoq kerak?**» kitobida bayon qilgan. Ostin grammatik an'anada «gap» va «hukm» tushunchalarining chalkashligi noto'g'ri xulosalarga olib kelishi mumkinligini ko'rsatib berdi. U har bir talaffuz qilingan gap faqat axborot berishdan tashqari, tasdiqlash, buyruq berish yoki boshqa harakatlarni ham amalga oshirishi mumkinligini ta'kidladi.

Nutq aktlari uch bosqichli faoliyat sifatida ko'riladi:

1. **Lokutiv harakat** – ma'noli gap tuzish va talaffuz qilish faoliyati.
2. **Illokutiv harakat** – gap orqali amalga oshiriladigan kommunikativ maqsad (xabar berish, taklif qilish, maslahat berish).
3. **Perlokutiv harakat** – tinglovchi ongiga, his-tuyg'ulariga yoki xatti-harakatlariga ta'sir o'tkazish.

O.G. Pocheptsovning fikriga ko'ra, boshlang'ich maqsad harakati gapning strukturaviy-semantik xususiyatlariga mos kelishini ko'rsatadi. Masalan, «Aeroportga qanday borsam bo'ladi?» gapida boshlang'ich intensiya — so'rov; «Bugun universitetda uchrashuv bo'ldi» gapida darak yoki xabar; «Daftarimni qaytar» gapida esa buyruq yoki talab aks etadi. Ammo natijaviy maqsad harakatlari birinchidan, ko'plab shakllarga ega bo'lsa, ikkinchidan, ularning struktur-semantik xususiyatlarga bog'liqligi shart emas. Natijaviy intensiya nafaqat gapning ma'no xususiyatlari, balki nutq konteksti va faollashuv muhiti bilan ham shakllanadi. Shu sababli, natijaviy maqsad aktlari lisoniy va nolisoniy harakatlarni o'z ichiga oladi.

Pragmalingvistlar nutqiy akt mazmunining lisoniy va nolisoniy xususiyatlarning birlashmasidan iborat ekanligini tan oladilar. Ko'pchilik mutaxassislar nutqiy aktni uch bosqichli faoliyat sifatida ko'rib chiqadilar: lokutiv, illokutiv va perlokutiv harakatlar.

**Lokutiv akt** — mazmundor gap yaratish va uni talaffuz qilish jarayonidir. Masalan, «Issiq choy damladim» gapini faqat yozuvda qoldirish lokutiv harakatni yuzaga keltirmaydi. Tilni bilmaslik yoki talaffuz qilmaslik sababli lokutiv akt amalga oshmasligi mumkin.

**Illokutiv akt** — nutqiy harakatning maqsadini ifodalaydi va shaxslararo munosabatlarni aks ettiradi. Masalan, «Issiq choy damladim» gapida xabar berish, taklif qilish yoki suhbatdoshning qanday choy ichishini bilish kabi maqsadlar yotadi. Illokutiv akt nutqiy aktning markaziy elementi bo'lib, uning tasnifi asosan illokutiv maqsadlarga asoslanadi. O.G. Pochepsovga ko'ra, illokutiv akt quyidagi xususiyatlarga ega:

1. Uning ijrochisi so'zlovchi yoki yozuvchi hisoblanadi.
2. U nutq yaratilish faoliyatidan farq qiladi.
3. Bu akt nutq yaratilish jarayonida amalga oshadi.
4. U nutqiy faoliyat vositasida bajariladi.

**Perlokutiv akt** esa nutqning tinglovchi ongiga, his-tuyg'ulariga va xatti-harakatlariga ta'sir ko'rsatish bosqichidir. Masalan, «Issiq choy damladim» gapining natijasi sifatida tinglovchi choyning issiqligini tushunib, uni ichishga tayyor bo'lishi mumkin. Shu tarzda, perlokutiv akt kommunikativ maqsadning amalga oshirilishiga xizmat qiladi.

Shunday qilib, nutqiy faoliyat uch bosqichli jarayon bo'lib, unda strukturaviy va semantik xususiyatlar bilan birga, kontekst va harakatlarning kommunikativ maqsadlari ham muhim ahamiyat kasb etadi.

**Xulosa:** Nutq aktlari lingvistik va nolingvistik xususiyatlarning umumlashmasidan iborat. Ular uch asosiy harakat – lokutiv, illokutiv va perlokutiv bosqichlardan tashkil topadi va bu nazariya muloqot jarayonining murakkabligini yoritishda muhim vositadir.

#### FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Muhammad Hakimov “O'zbek pragmalingvistikasi asoslari” Toshkent, “Akademnashr” 2013
2. Остин Дж. Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике: Теория речевых актов. - М.: Прогресс, 1986.
3. Серль Дж. Р. Что такое речевой акт? II Новое в зарубежной лингвистике: Теория речевых актов. - М., 1986.